

Streszczenie

Rozprawa doktorska „Kołysanka poetycka. Genealogie i przekształcenia” została poświęcona kołysankom obecnym w poezji polskiej, niekierowanym do dzieci i niepełniącym – w założeniu – funkcji użytkowej. Zgromadzony materiał polskich wierszy nawiązujących do motywów, tematów, form znanych z kołysanek (zebrany z różnych tomów i antologii) pozwolił postawić hipotezę, że kołysanka, stereotypowo widziana jako gatunek użytkowy o adresie dziecięcym, w swoim rozwoju przeszła liczne przemiany i dosyć wcześnie weszła do literatury, także tej przeznaczonej dla dorosłych czytelników. W rozprawie podjęta została próba rozpoznania i opisanie sytuacji kołysanki poetyckiej wśród innych odmian kołysanek – ludowych, dziecięcych, muzycznych, a także zrewidowania obiegowych definicji kołysanki, naświetlenia skomplikowanego rozwoju formy i uzupełnienia jej obrazu.

Rozprawa ma dwudzielną strukturę. Pierwsza część (rozdziały 1. – 3.) została poświęcona granicom kołysanki: jej zatartej historii, kontekstom, w jakich się pojawiała, oraz relacjom z innymi gatunkami. Z dzisiejszej perspektywy jesteśmy w stanie częściowo zrekonstruować dzieje kołysanki i zidentyfikować czynniki determinujące przemiany, jakie przeszła, balansując między twórczością użytkową a poezją. Taki był cel pierwszego rozdziału tej pracy, w którym podjęta została próba wskazania śladów obecności kołysanek w literaturze i kulturze, od wieków dawnych po współczesność, oraz prześledzenia zmienności i stałości kołysanek w czasie. Związki międzygatunkowe, które zostały opisane w tym i kolejnych rozdziałach (m.in. z erotykami, kolędami, pieśnią wojenną, formami twórczości żałobnej), ujawniły się podczas lektury kołysanek poetyckich, ale wielokrotnie prowadziły daleko w przeszłość, aż do starych kołysanek ludowych.

Druga część rozprawy (rozdziały 4. – 6.) bazowała na istnieniu pewnych „stałych” w obrębie gatunku: jej celem było sprawdzenie stereotypowego czy prototypowego dla kołysanki obrazu nadawcy (kobieta, kochająca matka), relacji między nadawcą i adresatem (bezw warunkowa miłość matki do dziecka) oraz pozycji adresata (najważniejszy podmiot w kołysance) w zderzeniu z zebrany materiał tekstowy. Równie istotne okazało się opisanie modyfikacji, jakie zachodzą w kołysankach w sferze nadawczo-odbiorczej pod wpływem zmian historycznych, społecznych, zmiany nadrzędnego kontekstu (twórczość użytkowa/literacka) oraz przesunięć w zakresie związku tekstu i muzyki w poszczególnych odmianach kołysanki.

Podstawowym narzędziem przy tworzeniu rozprawy była interpretacja, która została wykorzystana w służbie genealogii (zgodnie z myślą wyrażoną przez Piotra Michałowskiego

w pracy na temat gatunków w poezji najnowszej: „gatunkowość tekstu nie istnieje w nim samym, ale raczej w dwóch jego kontekstach: genezy i lektury”). Wyjście od lektury i interpretacji miało na celu odnalezienie elementów istotnych, elementów, które w ciągu wieków i w różnych odmianach formy uległy przemianom, a także analogii, które nie były z góry zadane do znalezienia (ich identyfikacja nie miała być rezultatem przyjęcia takiej, a nie innej metody czytania), ale wyłaniają się z samych tekstów. Istotna była tu konfrontacja oczekiwania i spełnienia, zgoda na to, by tekst miał pierwszeństwo przed modelem, schematem, regułą. Takie założenie stało się także przyczyną, dla której kwestie definicyjne i genologiczne zostały przeniesione na koniec rozprawy. Inspiracją dla tej pracy były kołysanki poetyckie, dlatego to one stanowią jej bazę i one zdecydowały o przywołanych metodach badawczych, jakie zostały wykorzystane w poszczególnych rozdziałach (genologia lingwistyczna i literacka, krytyka feministyczna, psychoanaliza, teoria związków muzyki i literatury, rytmu oraz znaczenia w muzyce).

Analiza bogatego materiału tekstowego pozwoliła stwierdzić, że w tekstach kołysanek różnych odmian da się wskazać uchwytnie analogie, a kołysanki poetyckie każdorazowo podejmują dialog z tą tradycją, aktualizują ją, ale i modyfikują. Co ważne, niezależnie od przemian w warstwie pragmatycznej, w kołysankach poetyckich zachowane lub rozbudowane zostają pewne elementy wzorca kołysanki ludowej lub wiersza kołysankowego (z poziomu problematyki, treści, stylu itd.), tak że rozpoznanie związku między kołysanką poetycką a kołysanką użytkową następuje niemal automatycznie. Interpretacja i analiza utworów odsłoniła miejsca, w których kołysanka poetycka przekracza granice stereotypu i „prototypu” kołysanki, i te, w których jest bliska kołysankom dla dzieci. Z drugiej strony pozwoliła udowodnić, że transgresje analogiczne do tych, które dotyczą kołysanki poetyckiej – zmiana podmiotu kobiecego na męski, skoncentrowanie się na „ja”, zminimalizowanie roli melodii, a nawet odrzucenie muzyki – miały miejsce także w kołysankach ludowych i wierszach kołysankowych. Innymi słowy, lektura kołysanek poetyckich prowadzi pośrednio do dekonstrukcji stereotypu kołysanki dla dzieci. Ta kołysanka także balansuje – w poszczególnych realizacjach – pomiędzy „stałym garniturem cech strukturalnych i semantycznych” a improwizacją, która otwiera kołysankę na niemal dowolną tematykę.

Reasumując, w świetle przeprowadzonych badań kołysanka okazuje się formą nieostrą, dopuszczającą bardzo różne realizacje. Nie jest możliwe wskazanie jej twardych wyznaczników formalnych. Praktyka tekstowa pokazuje, że dwa różne utwory reprezentujące gatunek – a nawet jedną odmianę kołysanki – mogą mieć niewiele, albo nie mieć w ogóle, cech wspólnych. Jeśli jednak wziąć pod uwagę wystarczająco dużą próbę tekstów, okazuje

się, że istnieją elementy powracające z różną frekwencją w kołysankach, wiążące ze sobą poszczególne odmiany formy. Gdy na kołysanki poetyckie spojrzysz przez pryzmat pamięci gatunku i związanej z nim kompetencji kulturowej odbiorcy, można przyjąć, że wspólny dla wszystkich odmian kołysanki byłby pewien kompleks znaczeń, uwarunkowań i wyobrażeń, jakie pojawiają się w umysłach odbiorców pod wpływem określenia „kołysanka” (między innymi kod odbioru, sytuacja, intencja, emocje, tematy, oczekiwania dotyczące motywów czy stylu formułowane wobec „prototypowej” kołysanki). Podlega on aktualizacji i modyfikacjom w utworach reprezentujących różne odmiany gatunku.

Kołysanka poetycka poszerza spektrum „możliwości znaczenia” kołysanki. Ogromna różnorodność kołysanek i uwzględnienie kołysanki poetyckiej w obrębie formy nie oznacza śmierci kołysanki jako gatunku; zamknięcie jego granic nigdy nie było możliwe.

Summary

The Ph.D. thesis "Poetic lullaby. Genealogies and transformations" deals with lullabies in Polish poetry: poems that are not directed to children and don't play (in principle) a functional role. The material consists of Polish poems which refer to motifs, themes and forms typically known from lullabies (gathered from various collections of poems and anthologies). On the basis of the material, the hypothesis was formulated that the lullaby, stereotypically seen as a functional genre addressed to children, has emerged in literature (also in poetry intended for adult readers) quite early and underwent many changes in its development. An attempt has been made to investigate and describe the situation of poetic lullaby among other varieties of the lullaby genre – folk, lyrical, and music lullabies and cradle songs, as well as to revise the current definitions of the lullaby, to take a closer look at the complex development of the genre and to complete its image.

The thesis was divided into two parts. The first part (chapters 1 – 3) discusses the boundaries of the lullaby: its blurred history, the context in which it emerged, and its relations with other genres. From today's perspective, we are able to partially reconstruct the history of the lullaby and identify the determinants of the transformation that lullabies have undergone, balancing between functional usage and poetry. This was the purpose of the first chapter of this dissertation, which aimed at indicating the presence of lullabies in literature and culture, from ancient ages to the present, as well as at tracing the variability and consistency of the lullabies in time. Interferences with other genres, described in this and subsequent chapters (e.g. love poems, carols, war songs, funeral genres), were discovered while reading poetic lullabies, but in most cases those traces led to the old folk lullabies.

The second part of the thesis (chapters 4 – 6) was formulated on the basis of some characteristic features which seem to be repeating within the lullaby genre. The purpose in this part was to test against the collected text material the stereotype or prototype image of the lullabies' addresser (woman, loving mother), the relationship between the person who sings and the listener (unconditional love to the child), and the position of the listener (the most important subject in the lullaby). Equally important was examining of the changes that have occurred in the communication between the two subjects of the lullaby under the influence of historical and social changes, changes of the superior context (functional usage / literature), and the modifications that can be seen in the relation between the text and music in different lullabies.

The basic tool employed in the thesis was interpretation, under the theory of genology (according to Piotr Michałowski, who wrote in his work on genres in modern poetry: "The genre of a text does not exist in itself, but rather in its two contexts: genesis and reading"). Beginning from reading and interpreting aimed at finding the essential elements of the lullaby – elements which have changed over the centuries and vary in different forms of lullabies – as well as recognizing the analogies that are not predetermined to be found (their identification should not result from using some reading method), but they emerge from the texts themselves. It was important to confront the expectations with fulfillment, to allow the text to take precedence over the model, schema, rule etc. This assumption has also become the reason for placing the definitions and genological issues at the end of the thesis. Poetic lullabies were the inspiration for this work. Therefore, those poems constitute its basis and they entailed the research methods which has been employed (linguistic and literary genology, feminist criticism, psychoanalysis, the theory of music and literature relations, the theory of rhythm and significance in music).

The analysis of the rich material has shown that specific clichés can be pointed out in the texts of different lullabies – poetic lullabies enter into dialogue with the tradition of lullabies, update and modify it. Importantly, regardless of the transformations in terms of pragmatics, some elements known from folk or lyrical lullaby (e.g. theme, content, stylistic features, etc.) are preserved or expanded in poems, so that the recognition of the connection between poetic lullaby and other types of cradle songs is almost immediate. The interpretation and analysis of lullabies revealed some points where poetic lullaby breaks the stereotype and exceeds the "prototype" of the lullaby, and those in which it is close to the lullaby dedicated to children. On the other hand, it has proved that similar transgressions – changing the female subject to masculine, focusing on "I", minimizing the role of melody, and even rejection of music – have also occurred in folk and lyrical lullabies. In other words, reading poetic lullabies leads indirectly to the deconstruction of the stereotype of a lullaby for children. This lullaby also balances between the "usual set of structural and semantic features" and improvising which opens the lullaby to almost any subject.

In summary, the lullaby appears to be a blurred form, allowing for substantially different realizations. It is not possible to indicate its solid formal determinants. The textual practice shows that two different pieces representing this genre – and even one type of the lullaby – may have little or no common features. However, if we take into account a sufficiently large sample of texts, it appears that there are elements recurring with different frequency in lullabies, and they bind all the types of the lullaby genre. When we perceive

poetic lullabies in the light of the memory of the genre and the cultural competence of the recipient, we can assume that all types of lullaby share a complex set of meanings, determinants and ideas that emerge in the minds of the audience under the term "lullaby" (e.g. the code of reception, situation, intention, emotions, themes, expectations about the motives or style of a "prototype" lullaby). They are revised and modified in texts, songs, poems representing different types of the lullaby genre.

The poetic lullaby broadens the spectrum of "the possibilities of meaning" of the lullaby. The vast variety of lullabies and the inclusion of poetic lullabies into the lullaby genre does not indicate the death of this genre; closing its borders has never been plausible.